

Г.О. Балл

РАЦІОГУМАНІСТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ В ОПРАЦЮВАННІ КАТЕГОРІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Показано, що з позицій раціогуманізму стає можливим органічне поєднання методологічних настанов «точних» і гуманітарних наук на шляхах пізнання вельми складних об'єктів, зокрема особистості. Це передбачає репрезентацію останньої у вигляді системи. Обгунтовано плідність цілеспрямованого опрацювання поняттєвих систем задля конкретизації категорії особистості у психології та розробки концепції особистості як модусу культури і як інтегративної якості особи.

Ключові слова: раціогуманізм, особа, особистість, модус культури, інтегративна якість

У працях [6; 8; 9] зроблено спробу розкрити сутність раціогуманізму як світоглядної та методологічної орієнтації. Охарактеризовано її головні настанови, що стосуються: а) взаємодії суб'єкта зі світом; б) його взаємодії з іншими суб'єктами; в) гуманізації соціальних уявлень і соціальної поведінки; г) методології людинознавства. У пропонованій статті здійснюється подальша конкретизація шляхів застосування вказаної орієнтації в опрацюванні категорії особистості у психології.

1. Нагадаю, що раціогуманістична орієнтація підкреслює значимість спірання, у реалізації гуманістичних цінностей, на інтелектуальну культуру, яка знайшла найповніше втілення в науках («точних» і гуманітарних) і у філософії, а також на діалогічну взаємодію ідей, що логічно обґрунтовуються, із тими, що досягаються інтуїтивно.

Д.О. Леонт'єв слушно відкидає тезу «про альтернативність і навіть несумісність гуманітарного і природничонаукового підходів до психології людини» [25, с. 4]. Тим часом, поширеним аргументом на підтримку цієї тези слугує твердження про незастосовність до психологічного пізнання (принаймні, зверненого до високих проявів людського духу) принципу детермінізму. На мою думку, така незастосовність має місце тільки щодо застарілих вузьких трактувань детермінізму, які зокрема:

а) не враховують властивих складним неврівноваженим системам (і досліджуваних синергетикою) особливостей, через які перехід у точці біфуркації на ту чи іншу з можливих траєкторій може залежати від випадкових збурювань системи;

б) не включають у ланцюги причинно-наслідкових зв'язків акти й процеси самодетермінації людиною своєї поведінки й свого особистісного розвитку, дотримуючись давньої догми про несумісність детермінізму й свободи волі – догми, що долається при фіксуванні закономірностей (як це робиться у релятивістській фізиці), у певній системі відліку, прив'язаній чи то до зовнішнього спостерігача (дослідника), чи то до самого діючого суб'єкта.

Детерміністична настанова, що подолала подібного роду вузькі трактування, корисна й у практичному плані – створюючи надійні методологічні рамки для фасилітації становлення, функціонування й удосконалювання особистісної самодетермінації.

2. Один із відповідних здобуткам сучасної інтелектуальної культури шляхів пізнання вельми складних об'єктів (зокрема, відображуваних за допомогою категорії особистості) передбачає їх *репрезентацію у вигляді систем*, із чітким виокремленням субстратних, структурних і функціональних властивостей останніх. Кроком уперед від розмірковувань (що дають привід для різноманітніших тлумачень) про «соціальну» чи «біосоціальну»

сутність особистості (або й людини загалом) нам видається підхід, коли: а) поняттєву конкретизацію категорії «особистість» здійснюють через розкриття *соціокультурних функцій особи*, вказуючи, наприклад, що «сутність особистості можна розглядати як системну сукупність психічних властивостей, що виконують необхідні функції у психічній регуляції соціальної активності індивіда» [32, с. 49]; б) характеризують чинники становлення й розвитку цих функцій (і особи в цілому), визначувані відповідно спадковістю, середовищем (природним і соціокультурним) і власною активністю особи. Ця група чинників, які виражають «суб'єктне, авторське начало», описується за допомогою термінів, що розпочинаються із «само»: «самовизначення, самореалізація, саморозвиток і т. п.» [41, с. 108].

Окреслений підхід є сумісним із розглядом таких *модусів* людської культури: а) *всезагального* (загальнолюдського); б) *особливих* (зокрема, етнічних, суперетнічних, субетнічних, а також властивих професійним, віковим, гендерним та іншим компонентам соціуму, серед них і малим групам, напр. сім'ям); в) *індивідуальних (особистісних)*. Відповідно, підхід, що розглядається, набуває більшої чіткості за розгляду особистості як такої *якості людського індивіда*, яка дозволяє йому бути відносно автономним і індивідуально своєрідним суб'єктом культури [7; 10]. Різні індивіди проявляють цю якість різною мірою – як і один індивід на різних етапах життєвого шляху. Відповідно, термін *особистість* (англ. *personality*, фр. *la personnalité*, нім. *die Persönlichkeit*, рос. *личность*) коректніше відносити саме до якості, а не до цілісного індивіда (*особи* – англ. *person*, фр. *la personne*, нім. *die Person*, рос. *лицо*), якому притаманна ця якість (розвинута більшою чи меншою мірою).

Психологічне трактування особистості як якості особи бажано не обмежувати фіксацією функції цієї якості (нагадаємо, вказана функція дозволяє особі бути відносно автономним та індивідуально своєрідним суб'єктом культури); слід також з'ясувати шляхи реалізації даної функції. Тому будь-які більш-менш стійкі *властивості особи*, що слугують засобами такої реалізації, можна вважати *компонентами особистості* як якості особи. Але ці компоненти проявляють себе по-різному в залежності, насамперед, від властивої особі *спрямованості* (підсистеми особистості, що охоплює її ціннісно-мотиваційні складові). Прикладом може служити роль психомоторної досконалості («вправності рук») у діяльності кишенькового злодія, з одного боку, і циркового ілюзійника, з іншого.

Особистість (як вона трактується у статтях [7; 10]) не є єдиною якістю особи. Якостями особи доречно також вважати, зокрема, її *здібності* – при такому їхньому трактуванні (див. [7; 21; 23]), що охоплює не тільки її функціональні можливості, але й інші властивості (насамперед, мотиваційні, зазвичай описувані під назвою *схильностей*), істотні для оволодіння тією або іншою діяльністю, її здійснення й удосконалювання в ній. Здібність як якість особи віддзеркалює відношення не між нею і культурою в цілому (як це має місце для *особистості*), а між особою і якоюсь сферою культури, наприклад сферою певної професійної діяльності й підготовки до її здійснення. Іншими словами, особистість (поряд, мабуть, зі *здоров'ям*) належить до *інтегративних якостей* особи, а *здібності* – до її *парціальних якостей*.

3. Для успішної взаємодії гуманітарного й природничонаукового підходів є необхідним *вдосконалювання категоріально-поняттєвого апарату людинознавства*. Важливо дотримувати методологічних принципів такого вдосконалювання, у тому числі:

а) розрізнення позначуваних зазвичай тими самими словами *наукових понять* (які служать компонентами теорій і задовольняють, нехай з тими чи тими застереженнями, логічні вимоги) і *категорій* (які репрезентують, у рамках предметної сфери, що розглядається, якийсь аспект буття). При цьому логічних вимог до наукових понять категорії (принаймні, у гуманітарній сфері) не задовольняють і, власне, не повинні задовольняти. Є підстави вважати категорії окремим видом не наукових понять, а *концептів* [18] – складників індивідуальної та суспільної свідомості, які тісніше, ніж наукові поняття, пов'язані з

повсякденним мисленням і оточені «емоційним, експресивним, оцінним ореолом» [28, с. 51]. Порівняймо категорію «*смысл*» (вдало охарактеризовану – принаймні, стосовно психології – Д.О. Леонтьєвим: «Смысл (зокрема, смысл текстів, фрагментів світу, образів свідомості, душевних явищ або дій) визначається, по-перше, через ширший контекст і, по-друге, через інтенцію або ентелехію (цільову спрямованість, призначення або напрямок руху)» [24, с. 26]) і поняттєві конкретизації цієї категорії, якими можна вважати «особистісний смысл», за О.М. Леонтьєвим, «операціональний смысл», за О.К. Тихомировим, та ін. І у дослідницьких, і у навчальних текстах *поняттєва конкретизація категорій*, якщо і здійснюється, то, як правило, не рефлексується. Один з винятків – застосування О.М. Леонтьєвим терміна «*діяльність*» для позначення категорії психології (й людинознавства загалом), а терміна «*окрема діяльність*» (або синонімічного – «*особлива діяльність*») для позначення одного з понять, яке (поряд із поняттями, позначуваними термінами «*дія*», «*операція*» та ін.) використовується у побудові *теорії діяльності*. До речі, *дія* як *поняття* цієї теорії – це, зрозуміло, лише одна з багатьох конкретизацій *категорії дії*, роль якої (як і низки інших провідних категорій) у розвитку психологічної науки простежив М.Г. Ярошевський [43];

б) виокремлення двох підходів до поняттєвої конкретизації категорій: *розрізняльного* (він характерний для гуманітарної традиції й співвідносить поняття насамперед з найяскравішими проявами відображуваного ним явища або якості, напр.: «Ми говоримо: *самостійна* особистість. Але *несамостійна* особистість і не особистість зовсім» [27, с. 125]) і *узагальнювального*. Останній характерний насамперед для природничонаукової традиції й орієнтований на якнайширше використання поняття, що розглядається, у комбінації із класифікаційними схемами, які вводять видові щодо нього поняття.

З логіко-методологічного погляду досконалішим є узагальнювальний підхід, оскільки: а) він відповідає тенденції, що виправдала себе в методології науки, до все більшого узагальнення основних понять; б) зміст, який вкладається в обговорюване поняття за розрізняльного підходу, можна передати (до того ж, чіткіше) і керуючись узагальнювальним підходом – через застосування класифікаційних схем (розглядаючи, наприклад, «духовні смысли» як певний вид смислів у широкому розумінні). Та водночас слід поважати мотиви, що раз у раз спонукають вчених-гуманітаріїв віддавати перевагу розрізняльному підходу. У центр своєї діяльності (часто не тільки науково-пізнавальної, але й науково-практичної) такий вчений зазвичай ставить феномен, якому надає вираженого позитивного смислу і який він відтак прагне якомога ширше утвердити в соціальній практиці (або, навпаки, феномен, якому надає явно негативного смислу й від якого прагне, по можливості, позбавити соціальну практику). Відповідно, вчений визначає головне поняття розроблювальної ним концепції так, щоб воно описувало саме цей феномен, – і віддає такому поняттю перевагу як головному перед поняттями більш узагальненими, більш чіткими, але ціннісно нейтральними.

Натомість узагальнювальний підхід до поняттєвої конкретизації категорій допомагає *унікати емоційно зумовленої однобічності* у пізнанні складних й, до того ж, таких, що розвиваються, об'єктів. Це стосується, зокрема, конкретизації категорії особистості. Адже, наприклад, наполягання на вищенаведеній тезі прихильника розрізняльного підходу «*несамостійна особистість – і не особистість зовсім*» утруднює пошук шляхів виховання (і самовиховання) самостійності як особистісної риси. Звернення ж до узагальнювального підходу, окрім іншого, дає змогу увести до теоретичного контексту розгляд компонентів культури, які протидіють особистісному розвитку [34], і смислів, які слугують «негативному формуванню особистості» [39, с. 82].

Для ефективного застосування узагальнювального підходу в дослідженні характерних для людинознавства складних, суперечливих і мінливих об'єктів потрібно враховувати *недиз'юнктивність* властивостей цих об'єктів і *континуальність* переходів між їхніми станами [13] – розуміючи при цьому, що зазначені характеристики не виключають *якісної визначеності* вказаних об'єктів і станів, але роблять складнішою її характеристику. Потрібне

врахування досягається або на інтуїтивному рівні – за допомогою відповідних мовних засобів (коли вказується, наприклад, що в маленьких дітей «особистість, як єдність, у справжньому сенсі цього слова,... майже не існує» [22, с. 59]), або на логічному рівні – шляхом удосконалення вищезгаданих класифікаційних схем через побудову густої мережі диз'юнктивних понять, які, у своїй сукупності, дозволяють наблизитися до адекватного опису мінливих і суперечливих об'єктів [4].

4. Істотною для раціогуманістичної орієнтації є настанова на врахування *суперечливої сутності досліджуваних явищ*, зокрема процесів особистісного розвитку. Звертається, зокрема, увага на те, що «психічна досконалість дорослої людини – наявність розвиненого внутрішнього світу, протиставленого світу зовнішньому, присутність особових цілей, планів і намірів, самостійність і вольова регуляція поведінки – стає перешкодою для її безпосередніх живих контактів зі світом у багатьох ситуаціях і навіть гальмом у духовному розвитку дорослого»; проте «чим більш зрілою й мудрою стає доросла людина, тим більше вона прагне до возз'єднання зі світом...» [31].

Важливим при цьому є *розкриття взаємопроникнення сторін протилежності*. Звернімося, наприклад, до протилежності між всезагальним та індивідуальним. Констатація того, що духовна унікальність особистості «розвивається людиною в міру прилучення її до багатства загальнолюдської культури, в міру участі у його розвиненні» [16, с. 47], органічно поєднується із «розумінням геніальності як вищого рівня розвитку індивідуальності людини в культурі, як найповнішого розкриття людських сутнісних сил та їх втілення у плоть культури» [17, с. 28–29].

Розглядаючи культуру як «місце мешкання й перетворення» особистості» [11, с. 191], маємо осмислювати культуру (а отже, й особистість) у єдності й взаємопроникненні їх нормативно-репродуктивної та діалогово-творчої сторін. З одного боку, «особистість – дитина усіх попередніх поколінь суспільства» [1, с. 33], а з іншого – «культура є продукт усіх індивідуальностей» [36, с. 42].

5. Із вищесказаним органічно узгоджується настанова на *долання надмірного протиставлення методологічних підходів*. Висловлюється обґрунтоване припущення, що «з підвищенням системності методів при реалізації номотетичного підходу фактично зростатиме неповторність особистісної характеристики» [20, с. 59], а отже, узгоджуваність результатів із отримуваними на основі ідіографічного підходу.

Зазвичай є надмірним протиставлення природничо-наукової парадигми *дослідження об'єкта* і гуманітарної парадигми *діалогічної взаємодії суб'єктів*. Найчастіше вважають, що побудована за першою парадигмою практика психологічного експериментування, наприклад у сфері вивчення пізнавальних процесів, нехтує суб'єктними якостями досліджуваної особи. Проте насправді вони знаходять вияв в експерименті, ба навіть без них він взагалі не відбувся б. Досліджувані (часто це студенти психологічних відділень), як правило, намагаються, по-перше, співпрацювати з експериментатором і, по-друге, продемонструвати найкращі результати, на які здатні. Саме тому, що вони виявляють ці суб'єктні якості (й тою мірою, якою вони їх виявляють), експериментатор отримує право, вивчаючи психічні функції, ніби абстрагуватися від суб'єктності випробуваних. У лабораторії, зазначав Р. Мей, притаманний людині «елемент рішення і відповідальності за власну екзистенцію тимчасово призупинений заради мети експерименту» [29, с. 134]. Але, погоджуючись на таке призупинення, досліджуваний реалізує специфічним чином свою суб'єктність.

Водночас заслужене визнання отримує нині *явне врахування суб'єктних якостей досліджуваних у самій організації експерименту*. Так, цікаві результати у психофізиці, де раніше панувала традиція «мовчазного випробуваного», отримав К.В. Бардін, поставившись до випробуваного «як до суб'єкта, здатного розповісти про те, яким чином він виконує експериментальне завдання» [15, с. 137].

6. У зв'язку зі сказаним вельми корисною для опрацювання категорії особистості виявляється *категорія можливості* (або «можливого»). Ще століття тому М.М. Рубінштейн

визначив особистість як «індивідуальну культурно-творчу силу або як можливість її» [36, с. 34]. Відповідно, в освіті й вихованні є необхідною орієнтація «не лише на актуальні, а й на *потенційні можливості й здібності дитини*» [38, с. 24]. А у нинішньому році Д.О. Леонт'єв, перелічивши у статті [25] цілу низку філософів і психологів, які вказували на значення даної категорії для людинознавства, зробив істотний внесок у змістовне розкриття цього значення.

Чимало людинознавців наголошують на важливості феномену й категорії *ідеалу*. За К.Г. Юнгом, «особистість – як повна реалізація цілісності¹ – недосяжний ідеал»; проте недосяжність «не заперечує ідеал» (цит. за [42, с. 68]). Справді, всупереч уявленням романтиків-максималістів, з одного боку, і циніків, з іншого, нездійсненність ідеалу (наприклад, ідеалу соціальної справедливості або ідеалу осягнення істини) у його абсолютному вимірі не позбавляє цей ідеал значущості – психологічної, педагогічної й соціальної – та не виключає успіхів у наближенні до нього.

Іноді слушно торкаються й ролі *мрії* як суб'єктивних втілень ідеалів. Обмежимося наведенням тези В.С. Мухіної: «Поняття “особистість”² містить у собі не лише якісь значущі для людства вищі духовні властивості, а й мрії про ці властивості» [30, с. 32].

Своєрідне втілення знаходить категорія ідеалу у вчинковій концепції В.А. Роменця. Як зазначає В.О. Татенко, вчинок, за В.А. Роменцем, охоплює «всі суттєві сторони психічного у його вищих визначеннях...» [37, с. 7] (виділено мною. – Г.Б.). «Психологію, що звертає свій погляд на такі взірцеві феномени», В.А. Роменець назвав «*канонічною психологією*» [35, с. 36].

7. У статті [10] будується система понять, що конкретизують ряд категорій гуманітарного людинознавства (насамперед, категорії «культура» і «особистість»). Конкретизація здійснюється за допомогою поняття «модель», у його узагальненій інтерпретації, фактично використаній М.О. Бернштейном, Ю.М. Лотманом, Я.О. Пономарьовим та ін. і експлікованій у [14; 3]. Згідно з цією інтерпретацією, *моделлю* вважається будь-яка система, що несе інформацію, яка може бути використана, про іншу (модельовану) систему. При цьому розрізняються: а) моделі, *вторинні* й *первинні* стосовно модельованих систем; б) моделі *ідеальні, матеріалізовані* (зокрема, тексти й зображення, зафіксовані на будь-яких матеріальних носіях) і *матеріальні*.

Людська культура трактується у [10] як сукупність моделей, що забезпечують репродуктивно-нормативну й діалогово-творчу функції індивідів, співтовариств і людства загалом. З різноманітних моделей, що одночасно є вторинними стосовно раніше виниклих модельованих систем і первинними стосовно систем, які виникнуть пізніше, складається, згідно із цим трактуванням, уся культура. Обговорюване трактування відмовляється від поширеного зведення культури до сукупності ідеальних моделей (норм, ментальностей, вірувань, ідеологій, теорій і т. п.) – виходячи з того, що таке зведення утруднює з'ясування механізмів функціонування культури, – і віддає перевагу підходові, що включає до складу культури, поряд з ідеями, «їх втілення в інституціях, практиках і артефактах» [44, с. 341], а також і в людях і людських спільнотах – носіях культури.

Разом з тим у змісті всіх моделей, що становлять людську культуру, відображаються особливості ідеальних моделей, представлених у психіці (зокрема, у *свідомості*) людей, а саме:

а) те, що ці моделі несуть про модельовані ними системи ієрархічно структуровану інформацію (*знання*, у найширшому сенсі). Йдеться, зокрема, про знання людини щодо самої себе, свого життєвого шляху (у його вже пройденій та майбутній частинах) і т. п.;

б) *рефлексивність* цих знань, у їхній свідомій частині (за [45], «люди інформовані й інформовані про те, що вони інформовані, – тобто вони свідомі»). Здійснюється рефлексія не тільки 1-го, але й більш високих порядків. Так, у випадку рефлексії 3-го порядку «я

¹ Зауважимо: тут застосовано розрізнявальний підхід до конкретизації категорії особистості.

² Я б сказав тут: «категорія “особистість”».

усвідомлюю усвідомлення своєї свідомості» [33, с. 24]. Рефлексивні знання тісно пов'язані у людській психіці з нереклексивними (тими, що перебувають за порогом свідомості);

в) описується за допомогою категорії «значення» налаштованість рефлексивних знань на комунікацію з іншими людьми (та із самим собою як іншим), необхідна, зокрема, для свідомої діяльності: адже «коли я дію на предмет, то я завжди маю на увазі... іншу людину, якій моя діяльність адресована» [12, с. 55];

г) описується за допомогою категорії «смысл», у її психологічній інтерпретації, *небезсторонність* рефлексивних і нереклексивних знань, тобто їхня пов'язаність із властивими індивідові потребами різного рівня – від вітальних (які є базовими) до вищих духовних. Гуманітарний концепт «небезсторонність» може бути експлікований (перетворений у чітке поняття) через розгляд *модальностей* моделей – див. [3], а також характеристику *інцентивних* (спонукальних) моделей у [5]. Що ж до категорії «духовність» (яка є ніби квінтесенцією гуманітарності), то неявно використане вище уявлення про *рівень духовності* цілком допускає експлікацію – за посередництвом уточнених понять про *суб'єкта*, про ієрархію суб'єктів, про наявні між суб'єктами відношення *ідентифікації* й т. п. Мабуть, рівень духовності певного суб'єкта визначається діапазоном суб'єктів, з якими він себе ідентифікує, і гармонійністю системи його ідентифікаційних відношень.

У свою чергу, плідність – для індивіда й для спільнот, куди він включений, – смислового регулювання його діяльності та його життєвого шляху залежить (див. [19]): а) від структури, потужності й надійності механізму такого регулювання; б) від ступеня гармонійності самої регулювальної системи смислів (цей ступінь знаходить вияв у моральних властивостях особи; порівн. чисті й збочені типи особистості за О.Ф. Лазурським [22]).

8. Звернімося насамкінець до категорії *екзистенції*, визначаючи її скажімо за А. Ленгле – як «проживання людиною свого духовного виміру» [26, с. 122]. Екзистенція не лише є суто гуманітарною категорією, але й, за поглядами, що домінують в екзистенціалістській традиції, являє собою «недоступну жодному дослідженню свободу» (теза належить К. Ясперсу; цит. за [40, с. 10–11]), є реальністю, яку можна пізнати «тільки з особистого досвіду, але не на базі наукового знання» [40, с. 11]. Проте спробуємо опертися: на загальну раціогуманістичну настанову, яка вимагає долати надмірне протиставлення методологічних підходів й налаштовує на їхню діалогічну взаємодію (див. вище, п. 5); на заперечення Д.О. Леонтьєвим тези щодо «несумісності гуманітарного і природничонаукового підходів до психології людини» (див. вище, п. 1); на наведену у тому ж п. 1 критику догми про несумісність детермінізму й свободи волі (догми, яка долається при фіксуванні психологічних закономірностей у певній системі відліку, прив'язаній чи то до самого діючого суб'єкта, чи то до дослідника його поведінки); нарешті, на тезу М.А. Алмаєва (яка є суголосною із цією критикою й реалізує відомий у методології науки принцип додатковості): «Оскільки психологія обґрунтовується подвійно – як власними феноменологічними апріорі (яким загальною відповідає інтроспективний «погляд ізсередини»), так і через апріорі природи («погляд зі сторони»), то і психологічний дискурс розгортається з позицій то феноменологічної, то натуралістичної настанови» [2, с. 49–50].

Тож є підстави сподіватися, що дослідження, які б спиралися на щойно перераховані ідеї, цілком можуть прийти до логічно релевантних (відповідних засадам природничонаукової традиції) репрезентацій фрагментів буття, які феноменологічно (у суб'єктивному досвіді) відкриваються людині, котра рефлексує свою екзистенцію. До того ж, прагнучи з'ясувати генезу здатності особи до отримання такого досвіду, мусимо розрізняти:

а) високорозвинену (поєднану з рефлексією) форму екзистенції, яка спонукає людину до свідомих вчинків, відповідних критеріям високої духовності;

б) менш розвинені форми екзистенції;

в) внутрішні передумови становлення форм, вказаних у «б» і «а».

Гіпотеза про наявність таких передумов вже в новонародженої дитини вписується у контекст наукової психології. Така гіпотеза співзвучна із постулюванням нейрофізіологічних задатків здібностей (зокрема, Г.С. Костюком), інстинктивного (поряд із культурним) полюсу архетипу К.-Г. Юнгом, із аналізом генези особистості С.Д. Максименком тощо.

У контексті концепції особистості, викладеної у [10], *екзистенційність* (готовність до реалізації екзистенції) є природним описувати як компонент особистості – одну з парціальних якостей особи (див. вище, п. 2).

9. Здійснений аналіз дає підстави для **висновку**, що глибшому опрацюванню й успішнішому застосуванню категорії особистості у психології сприятиме спирання:

а) на конструктивну взаємодію ідей, що сформувалися у контексті гуманітарної традиції, з одного боку, та природничо-наукової, з іншого;

б) на рефлексію використовуваних методологічних настанов;

в) на цілеспрямоване опрацювання поняттєвих систем задля конкретизації категорії особистості у психології;

г) на використання у такому опрацюванні концепції особистості як модусу культури і як інтегративної якості особи.

Література

1. *Абульханова К.А.* Философско-психологическое наследие С.Л. Рубинштейна // Психол. журн. – 2009. – Т. 30. – № 5. – С. 26–45.
2. *Алмаев Н.А.* Элементы психологической теории значения. – М.: ИП РАН, 2006. – 432 с.
3. *Балл Г.А.* Система понятий для описания объектов приложения интеллекта // Кибернетика. – Киев, 1979. – № 2. – С. 109–113.
4. *Балл Г.А.* Проблемы взаимодействия психологии с формализованными научными дисциплинами // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – № 6. – С. 34–39.
5. *Балл Г.А.* «Мотив»: уточнение понятия // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 4. – С. 55–65.
6. *Балл Г.А.* Психология в радиогуманистической перспективе: Избр. работы. – Киев: Основа, 2006. – 402 с.
7. *Балл Г.* Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 25-53.
8. *Балл Г.А.* Радиогуманистическая ориентация в научной деятельности психологов // Журнал практикующего психолога. – Киев, 2010. – Вып. 17. – С. 43–61.
9. *Балл Г.О.* Раціогуманізм та його значення для психології // Актуальні проблеми психології. – Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 3 / За ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – К., 2010. – С. 14–27.
10. *Балл Г.А., Мединцев В.А.* Личность как модус культуры и как интегративное качество лица // Мир психологии. – 2010. – № 4. – С. 167–178.
11. *Батракова С.Н.* Методологические проблемы становления педагогического процесса формирования целостной личности // Мир психологии. – 2004. – № 4. – С. 183–193.
12. *Библер В.С.* Самостоянье человека: «Предметная деятельность» в концепции Маркса и самодетерминация индивида. – Кемерово: Алеф, 1993. – 96 с.
13. *Брушлинский А.В.* Субъект: мышление, учение, воображение: Избр. психологические труды. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «Модэк», 1996. – 392 с.
14. *Войтко В.І., Балл Г.О.* Узагальнена інтерпретація поняття моделі // Філософська думка. – 1976. – № 1. – С. 58–64.
15. *Воловикова М.І.* Мастер психологии (штрихи к портрету К.В. Бардина) // Психол. журн. – 2000. – Т. 21. – № 2. – С. 136–137.

16. *Глинчикова А.Г.* Модернити и Россия // *Вопр. философии.* – 2007. – № 6. – С. 38–56.
17. *Гусельцева М.С.* Культурно-аналитический подход к феноменам креативности, неадаптивности и гениальности // *Вопр. психологии.* – 2008. – № 2. – С. 17–29.
18. *Демьянков З.Г.* Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке // *Вопросы философии.* – 2001. – № 1. – С. 35–47.
19. *Завгородняя Е.В.* Нравственное развитие личности: попытка типологии // *Психологические проблемы смысла жизни и акме: Материалы XI–XV симпозиумов / Под ред. Г.А. Вайзер, Н.Л. Карповой, Н.В. Кисельниковой.* – М.; Самара, 2010. – С. 35–39.
20. *Коссов Б.Б.* Личность: актуальные проблемы системного подхода // *Вопр. психологии.* – 1997. – № 6. – С. 58–68.
21. *Костюк, Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – Київ: Радянська школа, 1989. – 609 с.
22. *Лазурский А.Ф.* Классификация личностей: Изд. 3-е, перераб. / Под ред. М.Я. Басова и В.Н. Мясищева. – Л.: Госиздат, 1924. – 290 с.
23. *Леонтьев, А. Н.* Глава о способностях (рецензия на рукопись Н. С. Лейтеса) / А. Н. Леонтьев // *Вопр. психологии.* – 2003. – № 2. – С. 7–13.
24. *Леонтьев Д.А.* Психология смысла: Природа, строение и динамика смысловой реальности: 3-е изд., доп. – М.: Смысл, 2007. – 511 с.
25. *Леонтьев Д.А.* Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному // *Вопросы психологии.* – 2011. – № 1. – С. 3–27.
26. *Лэнгле А.* Person. Экзистенциально-аналитическая теория личности: Сб. статей: Пер. с нем. – 2-е изд. – М.: Генезис, 2008. – 160 с.
27. *Мареев С.Н.* Зачем человеку личность // *Мир психологии.* – 2007. – № 1. – С. 114–125.
28. *Маслова В.А.* Когнитивная лингвистика: 3-е изд., перераб. и доп. / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
29. *Мей Р.* Становлення екзистенційної психології // *Гуманістична психологія: Антологія в 3-х т. / За ред. Р. Трача і Г. Балла.* – Т. 1. Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – К.: Пульсари, 2001. – С. 124–162.
30. *Мухина В.С.* Личность: Мифы и реальность (Альтернативный взгляд. Системный подход. Инновационные аспекты). – Екатеринбург: ИнтелФлай, 2007. – 1072 с.
31. *Осорина М.В.* Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. – СПб.: Питер, 1999. – 288 с.
32. *Пастушеня А.Н.* Системно-функциональный подход к личности в психологии // *Белорусский психологический журнал.* – 2004. – № 1. – С. 44–51.
33. *Петров И.Г.* Время и пространство материального взаимодействия и вневременное, непространственное нематериальное отношение (парадокс, его смысл и значение) // *Мир психологии.* – 2009. – № 1. – С. 16–25.
34. *Поддъяков А.Н.* Противодействие обучению и развитию как психолого-педагогическая проблема // *Вопр. психологии.* – 1999. – № 1. – С. 13 – 20.
35. *Роменець В.А.* Вчинок і постання канонічної психології // *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії / За ред. В.О. Татенка.* – К.: Либідь, 2006. – С. 11–36.
36. *Рубинштейн М.М.* Социализм и индивидуализм. (Идея личности как основа мировоззрения). – М., 1909. – 124 с.
37. *Татенко В.О.* Від редактора // *Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії / За ред. В.О. Татенка.* – К., Либідь, 2006. – С. 6–10.
38. *Филиппова Л.В., Лебедев Ю.А.* Целостная природа человека и проблема социализации ребенка // *Мир психологии.* – 2004. – № 4. – С. 18–28.

39. Чудновский В.Э. Устойчивость личностной позиции как аспект проблемы образования // Научное наследие Н.А. Менчинской и современная психология учения / Под ред. Е.Д. Божович. – М.: ПЕР СЭ, 2005. – С. 77–84.
40. Шумский В.Б. Экзистенциальная психология и психотерапия: теория, методология, практика. – М.: Издат. дом ГУ-ВШЭ, 2010. –184 с.
41. Шукина М.А. Об онтологическом статусе саморазвития личности // Вопр. психологии. – 2007. – № 4. – С. 107–115.
42. Якоби И. Психология Юнга // Гуманистические проблемы психологической теории / Отв. ред. К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский. – М.: Наука, 1995. – С. 48–69.
43. Ярошевский М.Г. Психология в XX столетии: Теоретические проблемы развития психологической науки: Изд. 2-е, доп. – М.: Политиздат, 1974. – 447 с.
44. Adams G., Markus H.R. Toward a conception of culture suitable for a social psychology of culture // The Psychological Foundations of Culture / Ed. by Mark Schaller, Christian S. Crandall. – Mahwah: Lawrence Erlbaum, 2004. – P. 333–360.
45. Five basic postulates of humanistic psychology / Adapted by Tom Greening from J. F. T. Bugental (1964) // Journal of Humanistic Psychology. – 2005. – V. 45. – No. 2. – P. 139.

Аннотация

Показано, что с позиций рациогуманизма становится возможным органическое соединение установок «точных» и гуманитарных наук на путях познания достаточно сложных объектов, в частности личности. Это предусматривает репрезентацию последней в виде системы. Обоснована плодотворность целенаправленной разработки понятийных систем для конкретизации категории личности в психологии и построения концепции личности как модуса культуры и как интегративного качества лица.

Ключевые слова: рациогуманизм, лицо, личность, модус культуры, интегративное качество.

Annotation

It is suggested that it becomes possible to join the methodological principles of both natural and human sciences on the ratio-humanism's background while studying so complexity objects like personality. That means to explore the former as a system. It is argued a fruitfulness of development of the notional systems for a concretization the category of personality in psychology and for elaborating the conception of personality as a modus of culture and as the integral quality of a person.

Key words: ratio-humanism, person, personality, modus of culture, integral quality.